

Rozdział II. Pojęcie i skład spadku

§ 5. Spadek w ogólności

Literatura: *R. Czerniawski*, Dziedziczenie papierów wartościowych, Warszawa 2012; *S. Dmowski*, Dziedziczenie spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu w świetle wyroku Trybunału Konstytucyjnego, PS 1999, Nr 9; *J. Górecki*, Podział składek gromadzonych w otwartym funduszu emerytalnym po śmierci jego członka, PiP 2001, z. 1; *J. Gwiazdomorski*, Wyплаты z wkładów oszczędnościowych po śmierci wkładcy NP 1964, Nr 11; *tenże*, Przepisy ogólne dotyczące spadku, dziedziczenie ustawowe, testament, Katowice 1965/1966; *A. Jabłoński*, Prawo do dysponowania środkami zgromadzonymi w otwartym funduszu emerytalnym na wypadek śmierci, AUWr Przegląd Prawa i Administracji 2004, Nr 64; *A. Klein*, Wpływ zmiany posiadacza gospodarstwa producenta na zobowiązanie kontraktacji, SC 1974, t. XXIII; *J. Kremis*, Spadek a niektóre prawa i obowiązki tzw. publiczno-prawne, AUWr Prawo 1990, Nr 186; *tenże*, Wpływ woli podmiotu na zakres spadku, AUWr Przegląd Prawa i Administracji 1993, Nr 29; *E. Lewandowska*, Niektóre aspekty dziedziczenia praw majątkowych przez Skarb Państwa, MoP 2017, Nr 12; *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci, Warszawa 2018; *J.S. Piątkowski*, [w:] System, t. IV, s. 47 i nast.; *tenże*, Z problematyki umów na rzecz osoby trzeciej na wypadek śmierci (art. 37 Prawa bankowego), [w:] Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego, red. *J. Bleszyński, J. Rajski*, Warszawa 1985; *J.S. Piątkowski, H. Witczak, A. Kawalko*, [w:] SystemPrPryw, t. 10, § 8 i 9; *M. Pietrzak, P. Pabianczyk*, Co się dzieje z kontem na Facebooku po naszej śmierci? Dopuszczalność dziedziczenia konta użytkownika serwisu społecznościowego – aspekty cywilnoprawne, Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury 2017, Nr 1; *W. Pyziol*, Pozatestamente formy dysponowania wkładem oszczędnościowym na wypadek śmierci, Gd. SP 1999, t. V; *A. Szpunar*, Wyплаты z rachunku oszczędnościowego po śmierci jego posiadacza, KPP 1998, z. 3; *P. Ślęzak*, Dziedziczenie praw majątkowych w świetle polskiego prawa autorskiego, Rej. 2007, Nr 1; *M. Załucki*, „Facebook”, „Twitter”, „My Space”... wirtualny świat serwisów społecznościowych mortis causa. Zarys problematyki, Wrocławskie Studia Sądowe 2014, Nr 4.

I. Spadek – określenie ogólne

Zawarte w art. 922 § 1 i 2 KC określenie spadku nie stanowi definicji ustawowej *sensu stricto*. Ustawa nie określa pojęcia „spadek”, a jedynie wskazuje, jakie prawa i obowiązki wchodzi, a jakie nie wchodzi w jego skład. Przepis art. 922 § 1 KC zawiera przy tym pozytywne określenie praw i obowiązków przechodzących na określone osoby, natomiast § 2 tego przepisu wskazuje, co nie wchodzi w skład spadku (określenie negatywne). Pozwala to na sformuło-

wanie czterech kryteriów, które stwarzają możliwość określenia, jakie prawa i obowiązki wchodzi w skład spadku. **Do spadku wchodzi** zatem następujące prawa i obowiązki:

- 1) mające charakter cywilnoprawny,
- 2) mające charakter majątkowy,
- 3) niezwiązane z osobą zmarłego w sposób ścisły,
- 4) nieprzechodzące na określone osoby niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami.

II. Prawa i obowiązki wchodzące w skład spadku

14 Prawa i obowiązki o charakterze cywilnoprawnym to przede wszystkim te prawa i obowiązki, które uregulowane zostały w Kodeksie cywilnym lub w innych ustawach odnoszących się do tej dziedziny prawa. To kryterium o charakterze formalnym nie może być jednak jedynym. Należy przyjąć, że podlegają dziedziczeniu te wszystkie prawa i obowiązki, które wynikają ze stosunków charakteryzujących się cechami właściwymi dla stosunku cywilnoprawnego. Zgodnie z powszechnie przyjętym poglądem, podstawową cechą takiego stosunku jest równorzędność podmiotów. Nie budzi zatem wątpliwości, że w skład spadku wchodzi np. prawa i obowiązki pracownicze wynikające z takich stosunków, w których pracownik nie jest podporządkowany pracodawcy. Przykładowo chodzić tu może o roszczenie o wypłatę zaległego wynagrodzenia.

Prezentowany pogląd znalazł odzwierciedlenie w orzecznictwie. Sąd Najwyższy stwierdził, że obowiązki majątkowe mające, mimo braku wyraźnego wskazania normatywnego, charakter cywilnoprawny wchodzi w skład spadku zgodnie z art. 922 § 1 KC (tak wyr. SN z 10.8.2017 r., II CSK 844/16, Legalis). W stanie faktycznym rozpoznawanej sprawy szło o obowiązek naprawienia szkody wynikający z art. 46 KK w brzmieniu obowiązującym do 1.7.2015 r.).

Analogiczne stanowisko prezentowane jest na gruncie przepisów podatkowych (por. wyr. NSA z 29.11.2017 r., II FSK 211/15, Legalis). W sprawie przedmiotem sporu było dziedziczenie ulgi mieszkaniowej określonej w art. 21 ust. 1 pkt 131 ustawy z 26.7.1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1387 ze zm.), NSA stwierdził, że jest to prawo majątkowe podlegające dziedziczeniu na podstawie art. 97 § 1 ustawy z 29.8.1997 r. – Ordynacja podatkowa (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 900 ze zm.).

Odrębnie należy zasygnalizować problematykę dziedziczenia **treści cyfrowych**. Nabiera ona coraz większego znaczenia, ale też pojawia się wiele problemów z tym związanych, w tym wątpliwości co do charakteru prawnego wspomnianych treści.

Co do zasady należy przyjąć, że treści cyfrowe, powstające w oparciu o umowę między użytkownikiem a dostawcą usług internetowych wchodzi w skład spadku. Trzeba jednak badać, czy omawiane prawa i obowiązki nie staną wyłączone ze spadku, w szczególności ze względu na ich ścisły związek z osobą spadkodawcy (art. 922 § 2 KC).

III. Prawa i obowiązki wyłączone ze spadku

1. Prawa i obowiązki niemające charakteru cywilnoprawnego

Nie mają charakteru cywilnoprawnego prawa i obowiązki wynikające ze stonków prawnoadministracyjnych, prawnofinansowych, prawnokarnych. Dotyczy to także sytuacji, w których przepis ustawy, wskazując pewien krąg podmiotów, posługuje się określeniem spadkobiercy. Takie określenie zawarte jest np. w art. 97 i nast. ustawy z 29.8.1997 r. – Ordynacja podatkowa (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 900 ze zm.). Zobowiązania podatkowe spadkodawcy nie wchodzi w skład spadku. Jednak prawo podatnika do zwrotu nadpłaty podatku dochodowego przechodzi na jego spadkobierców (tak uchw. SN z 21.3.1996 r., III AZP 39/95, OSNAPiUS 1996, Nr 19, poz. 280). W jego skład nie wchodzi także np. orzeczone w postępowaniu karnym i nieuiszczone przez spadkodawcę grzywny. W razie śmierci skazanego sąd umarza postępowanie wykonawcze (art. 15 § 1 KKW). Charakter cywilnoprawny ma natomiast roszczenie o odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub aresztowanie (art. 552 i nast. KPK). Roszczenie to wygasa jednak ze śmiercią uprawnionego (por. *Nb.* 22).

2. Prawa i obowiązki o charakterze niemajątkowym

Zgodnie z brzmieniem art. 922 § 1 KC, w skład spadku wchodzi 16 i obowiązki o charakterze majątkowym. Wnosząc *a contrario*, prawa i obowiązki o charakterze niemajątkowym nie przechodzą na spadkobierców. Powszechnie w doktrynie prawa cywilnego przyjmuje się, że kryterium odróżnienia majątkowych i niemajątkowych praw oraz obowiązków stanowi ich związek z ekonomicznym interesem uprawnionego lub zobowiązanego. Prawami niemajątkowymi są prawa niezwiązane w sposób bezpośredni ze sferą ekonomicznych interesów uprawnionego. Do takich praw oraz odpowiadających im obowiązków należą bez żadnych wątpliwości dwie ich kategorie: **dobra osobiste** (art. 23 i 24) oraz niektóre **prawa rodzinne**.

W skład spadku nie wchodzi zatem prawa osoby fizycznej wymienione przykładowo w art. 23 KC, takie jak m.in. prawo do ochrony zdrowia, czci, wolności, tajemnicy korespondencji. Nie wchodzi w skład spadku m.in. autorskie

prawa osobiste (por. art. 16 ustawy z 4.2.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1231 ze zm.). Przyznane małżonkowi oraz najbliższemu krewnym twórcy prawo do ochrony i wykonywania tych praw (por. art. 78 ust. 2 i 3 PrAut) stanowi własne prawo uprawnionych.

Część praw i obowiązków wynikających ze stosunków prawnorodzinnych pozostaje w bezpośrednim związku ze sferą ekonomicznych interesów uprawnionego lub zobowiązanego (np. prawo do alimentacji oraz obowiązek alimentacyjny). Z reguły nie wchodzi one jednak w skład spadku z uwagi na ścisły związek z osobą uprawnionego lub zobowiązanego (por. *Nb.* 24).

Podział na prawa majątkowe i niemajątkowe nie jest podziałem rozłącznym. Występują także prawa o charakterze mieszanym, z których najczęściej przywoływanym przykładem jest prawo do grobu. W odniesieniu do tego prawa dominuje pogląd, że ze względu na przewagę elementów niemajątkowych prawo to „nie podlega regułom dziedziczenia” (tak SN w uzasadnieniu wyr. z 13.2.1979 r., I CR 25/79, OSNCP 1979, Nr 10, poz.195. Zob. też uchw. SN z 2.12.1994 r., III CZP 155/94, OSNC 1995, Nr 3, poz. 52).

3. Prawa i obowiązki ściśle związane z osobą spadkodawcy

- 17 Ścisły związek prawa lub obowiązku z osobą spadkodawcy powoduje, że takie prawo lub obowiązek, pomimo swego cywilnoprawnego i majątkowego charakteru, nie wchodzi w skład spadku. Związek tego rodzaju oznacza, że dane prawo lub obowiązek pozostaje w takiej relacji do konkretnej osoby, iż śmierć uprawnionego lub zobowiązanego czyni jego realizację niewłaściwą. Chodzi o prawa, które służą zaspokojeniu indywidualnego interesu uprawnionego (jak np. służebności osobiste), oraz o obowiązki, które związane są z sytuacją (np. rodzinną) konkretnej osoby, jak np. obowiązek alimentacyjny. W odniesieniu do stosunków umownych w grę wchodzi oparcie tego stosunku na szczególnym zaufaniu istniejącym między stronami (np. przy umowie zlecenia) lub też spełnienie świadczenia wymaga określonych kwalifikacji (jak w odniesieniu do niektórych umów o dzieło).
- 18 Ten ścisły związek znajduje niekiedy odbicie w treści przepisu przewidującego wygaśnięcie prawa lub obowiązku z chwilą śmierci uprawnionego lub zobowiązanego. Przykładem takiego uregulowania jest m.in. art. 266 KC przewidujący wygaśnięcie **użytkowania** najpóźniej z chwilą śmierci osoby fizycznej, czy art. 299 KC przewidujący analogiczny skutek w odniesieniu do **służebności osobistych** (por. jednak art. 301 § 2 KC dotyczący służebności mieszkania). Ponadto wskazać można art. 25 PrSpółdz, z którego wynika, że członkostwo w spółdzielni ustaje z chwilą śmierci członka (§ 1), a przysługujące prawa o charakterze niemajątkowym z tą chwilą wygasają (wniosek z art. 25

§ 2 PrSpółdz). Chodzi o tzw. prawa korporacyjne, np. prawo udziału w walnym zgromadzeniu członków spółdzielni (por. art. 36 PrSpółdz).

Także w odniesieniu do niektórych **umów** ustawa przewiduje skutek 19 w postaci rozwiązania w razie śmierci jednej ze stron. Chodzi z reguły o takie stosunki prawne, w których występuje element szczególnego zaufania lub świadczenie ma być spełnione przez osobę o pewnych kwalifikacjach. Skutek w postaci wygaśnięcia stosunku obligacyjnego zależy przy tym z reguły od dalszych jeszcze, poza śmiercią jednej ze stron, okoliczności. I tak, zgodnie z art. 645 § 1 KC, umowa o **dzieło**, którego wykonanie zależy od osobistych przymiotów przyjmującego zamówienie, rozwiązuje się wskutek jego śmierci. W braku odmiennej umowy **zlecenie** nie wygasa wskutek śmierci dającego zlecenie (art. 747), natomiast wygasa wskutek śmierci przyjmującego zlecenie (art. 748). W zasadzie nie należą do spadku prawa i obowiązki współnika **spółki cywilnej**. Śmierć współnika pociąga za sobą skutek w postaci rozwiązania umowy w stosunku do niego, a jeżeli jest dwóch współników, spółka przestaje istnieć. Jednak w umowie spółki można zastrzec, że spadkobiercy zmarłego współnika wejdą do spółki na jego miejsce (art. 872).

Ścisły związek z osobą spadkodawcy może wynikać z **istoty prawa** lub 20 obowiązku, chociażby żaden przepis nie przewidywał ich wygaśnięcia w chwili śmierci uprawnionego lub zobowiązanego. Chodzi w szczególności o **prawo do renty** z tytułu uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia (art. 444), renty umownej (art. 905) czy prawo dożywocia (art. 908 i 911). Cechą charakterystyczną tego rodzaju stosunków prawnych jest przy tym, że ścisły związek z osobą występuje jedynie po stronie wierzyciela. Brak jest natomiast, zwłaszcza gdy chodzi o rentę z art. 444 KC, takiego związku po stronie zobowiązanej. Oznacza to, że tylko śmierć uprawnionego pociąga za sobą wygaśnięcie prawa, a co za tym idzie, także istniejącego stosunku zobowiązaniowego. Śmierć osoby zobowiązanej do uiszczania takiego świadczenia nie wywołuje opisanego wyżej skutku z uwagi na to, że istniejący obowiązek nie jest ściśle związany z osobą zmarłego dłużnika. Wchodzą natomiast w skład spadku świadczenia wymagalne w chwili śmierci uprawnionego, ale do tego momentu niespełnione. W odniesieniu do renty z art. 444 § 2 KC wypowiedział się SN prezentując jednolite w tym względzie stanowisko (tak w wyr. SN: z 31.10.1966 r., II CR 361/66, Legalis; wyr. SN z 28.12.1966 r., I PR 536/66, OSNCP 1967, Nr 6, poz. 115; wyr. SN z 12.2.1971 r., I CR 651/70, Legalis). Analogicznie kształtuje się sytuacja zobowiązanego z tytułu dożywocia. Śmierć spadkodawcy, który uzyskał własność nieruchomości w wyniku zawarcia umowy dożywocia, pociąga za sobą przejście obowiązków wynikających z tej umowy na jego spadkobierców, wraz z własnością nieruchomości. Natomiast roszczenie dożywotnika o roz-

wiązanie umowy dożywocia (art. 913 § 2) pozostaje w ścisłym związku z osobą uprawnionego. Roszczenie takie nie wchodzi w skład spadku także w sytuacji, gdy dożywotnik zmarł po wytoczeniu powództwa o rozwiązanie umowy (por. uchw. SN (7) z 16.3.1970 r., III CZP 112/69, OSNCP 1971, Nr 1, poz. 1, z głosem Z. Policzkiwicz-Zawadzkiej, OSPiKA 1971, Nr 3, poz. 53).

- 21 W ścisłym związku z osobą uprawnionego pozostaje **roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne** za doznaną krzywdę (art. 445 § 1 i 2, art. 448). Ma ono na celu zaspokojenie wyłącznie interesu wierzyciela, stanowi pieniężną rekompensatę za negatywne odczucia psychiczne. Zgodnie z brzmieniem art. 922 § 2 KC, roszczenie takie, co do zasady, nie wchodzi w skład spadku. Od tej zasady wyjątek przewiduje art. 445 § 3 KC, z którego wynika, że roszczenie takie przechodzi na spadkobierców uprawnionego, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego.
- 22 Do grupy praw ściśle związanych z osobą uprawnionego należy **roszczenie o odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub aresztowanie**. Z normujących tę kwestię art. 552–559 KPK wynika, że roszczenie to wygasa w chwili śmierci niesłusznie skazanego lub aresztowanego. Przewidziane w art. 556 § 1 KPK roszczenia osób, które wskutek wykonania kary lub oczywiście niesłusznego aresztowania utraciły, należne od uprawnionego z mocy ustawy, utrzymanie lub stałe dostarczane utrzymanie, jeżeli względy słuszności przemawiają za przyznaniem odszkodowania, stanowią własne prawo tych osób. W tym zakresie nastąpiła dosyć istotna zmiana stanu prawnego, gdyż poprzednio obowiązującej art. 490 KPK z 1969 r. stanowił, że w razie zgłoszenia żądania przez samego niesłusznie skazanego lub aresztowanego, jego roszczenie przechodziło na osoby wskazane w art. 490 § 2 KPK z 1969 r. Roszczenia te nie wchodziły zatem w skład spadku z uwagi na niespełnienie czwartego z kryteriów omówionych w *Nb. 13*. W obowiązującym stanie prawnym, jak się wydaje, roszczenia o odszkodowanie i zadośćuczynienie wygasają także wówczas, gdy żądanie zostało zgłoszone przez spadkodawcę.
- 23 Ścisły związek z osobą uprawnionego lub zobowiązanego może wynikać także z **treści czynności prawnej**. Dotyczy to w szczególności umownych stosunków zobowiązaniowych. Zgodnie z art. 356 § 1 KC, wierzyciel może żądać osobistego świadczenia dłużnika tylko wtedy, gdy to wynika z treści czynności prawnej, z ustawy albo z właściwości świadczenia. Strony mogą zatem ustalić, że obowiązek dłużnika ma charakter osobisty. Następstwem takiego postanowienia umowy będzie wygaśnięcie konkretnego obowiązku z chwilą śmierci zobowiązanego.
- 24 Prawa i obowiązki majątkowe wynikające **ze stosunków rodzinnych** z reguły pozostają w ścisłym związku z podmiotem uprawnionym lub zobowią-

zanym. Największe znaczenie praktyczne mają uprawnienie do alimentacji i odpowiadający mu obowiązek dostarczania środków utrzymania. Zarówno uprawnienie do alimentacji, jak i obowiązek alimentacyjny gasną w chwili śmierci uprawnionego lub zobowiązanego. W tej ostatniej sytuacji może jedynie powstać obowiązek w stosunku do zobowiązanego do alimentacji w dalszej kolejności (art. 132 KRO). Wchodzą natomiast w skład spadku świadczenia alimentacyjne wymagalne, ale nieuiszczone w chwili śmierci uprawnionego (tak uchw. SN z 15.7.1965 r., III CO 36/65, OSNCP 1966, Nr 3, poz. 37). Reguła ta odnosi się także do obowiązku zapłacenia zaległych świadczeń.

4. Prawa i obowiązki przechodzące na określone osoby, niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami

Kolejną grupę praw i obowiązków majątkowych niewchodzących w skład 25 spadku stanowią prawa i obowiązki przechodzące na określone osoby, niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami. Sytuacje takie przewidują przepisy szczególne, wskazujące konkretne osoby, na które przechodzą poszczególne prawa lub – rzadziej – obowiązki. Mamy zatem do czynienia ze skutkiem powstającym z mocy samego prawa, niezależnie od woli stron. Przejście takich praw lub obowiązków następuje w takich sytuacjach w **drodze sukcesji singularnej** (por. *Nb.* 52) i przepisy prawa spadkowego nie mają zastosowania nawet posiłkowo. Skutek w postaci przejścia pewnych praw lub obowiązków na określone osoby, niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami, ustawa łączy czasami z koniecznością złożenia oświadczenia woli o określonej treści. W takich przypadkach określone przedmioty majątkowe (np. sumy znajdujące się na rachunku bankowym) wejść w skład spadku i będą podlegały ogólnym regułom dziedziczenia lub też, przy dokonaniu stosownej czynności prawnej, zostają wyłączone ze spadku i przejdą na określone osoby w drodze następstwa pod tytułem szczególnym.

Najbardziej typowym przykładem przepisu przewidującego skutek w postaci 26 przejścia praw i obowiązków na określone osoby, niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami, pozostaje art. 691 KC. Przepis ten w swoim pierwotnym brzmieniu przewidywał, że w razie śmierci najemcy mieszkania **osoby bliskie najemcy**, które razem z nim mieszkały do chwili jego śmierci, wstępują w stosunek najmu. Podobne rozwiązanie zawierał art. 9 ustawy z 10.4.1974 r. – Prawo lokalowe (tekst jedn. Dz.U. z 1987 r. Nr 30, poz. 165 ze zm.), który jednak wyraźnie wskazywał podmioty wstępujące w stosunek najmu. Oba te przepisy zostały uchylone ustawą z 2.7.1994 r. o najmie lokali mieszkalnych i dodatkach mieszkaniowych (Dz.U. Nr 105, poz. 509 ze zm.). Zastąpiła je regulacja zawarta w art. 8 ustawy o najmie lokali mieszkalnych i dodatkach mieszkaniowych.

Zgodnie z ust. 1 tego przepisu, w razie śmierci najemcy jego zstępni, wstępni, przysposabiający i przysposobiani, pełnoletnie rodzeństwo oraz osoba, która pozostawała faktycznie we wspólnym pożyciu małżeńskim z najemcą, mieszkający z nim stale do chwili jego śmierci, wstępowali w stosunek najmu lokalu, chyba że się tego prawa zrzekli wobec wynajmującego. Nie dotyczyło to osób, które w chwili śmierci najemcy miały tytuł prawny do zajmowania innego lokalu mieszkalnego.

W braku osób uprawnionych do wstąpienia w stosunek najmu lub w razie zrzeczenia się przez nie tego prawa, stosunek najmu lokalu wygasł (art. 8 ust. 2 ustawy o najmie lokali mieszkalnych i dodatkach mieszkaniowych). Powyższe uregulowanie wprowadzone zostało ustawą z 21.8.1997 r. o zmianie ustawy o najmie lokali mieszkalnych i dodatkach mieszkaniowych oraz o zmianie ustawy – Prawo spółdzielcze (Dz.U. Nr 111, poz. 723).

Obecnie znowu obowiązują art. 691 („przywrócony” art. 26 pkt 12 ustawy z 21.6.2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego, tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 611). W stosunek najmu wstępują podmioty wyliczone wyczerpująco w art. 691 § 1, jeżeli do chwili śmierci najemcy stale z nim zamieszkiwały (art. 691 § 2). W razie braku podmiotów uprawnionych, stosunek najmu lokalu mieszkalnego wygasa.

- 27 Wśród sytuacji, w których prawa i obowiązki przechodzą na określone osoby, niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami, należy wskazać przejście roszczenia o odszkodowanie oraz zadośćuczynienie przewidziane w art. 8 ustawy z 23.2.1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 2099 ze zm.), które w razie śmierci uprawnionego przechodzą na jego małżonka, dzieci i rodziców. Prawa te nie należą do spadku (art. 922 § 2).

Odrębną grupę stanowią sytuacje, w których norma prawna stwarza spadkodawcy możliwość złożenia oświadczenia woli powodującego, że pewne przedmioty majątkowe, co do zasady wchodzące w skład spadku, zostają wyłączone od dziedziczenia. Przede wszystkim wskazać należy unormowanie zawarte w art. 56 ustawy z 29.8.1997 r. – **Prawo bankowe** (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 2357 ze zm.). **Posiadacz rachunku bankowego** może wskazać w umowie osoby, na których rzecz ma nastąpić wypłata sumy znajdującej się na rachunku. Początkowo posiadacz rachunku mógł wskazać dowolną osobę jako uprawnioną (por. art. 57 ust. 1 w brzmieniu sprzed zmian dokonanych ustawą z 1.4.2004 r. o zmianie ustawy – Prawo bankowe oraz o zmianie innych ustaw, Dz.U. Nr 91, poz. 870). Obecnie krąg potencjalnych uprawnionych ograniczony został do małżonka, wstępnych, zstępnych oraz rodzeństwa (art. 56 ust. 1).

Przekazana kwota nie może być wyższa niż przypadające na ostatni miesiąc przed śmiercią posiadacza rachunku dwudziestokrotne przeciętne miesięczne wynagrodzenie w sektorze przedsiębiorstw, bez wypłat nagród z zysku, ogłaszane przez Prezesa GUS, niezależnie od liczby wydanych dyspozycji. Wskazane osoby stają się wierzycielami banku, a określona przez spadkodawcę kwota nie wchodzi w skład spadku. Analogiczne rozwiązanie zawarte jest w art. 16 § 3 PrSpółdz, który przewiduje, że **członek spółdzielni** w deklaracji lub w odrębnym oświadczeniu może wskazać osobę, której spółdzielnia obowiązana jest wypłacić po jego śmierci udziały. W takiej sytuacji prawo do udziału nie wchodzi w skład spadku. Złożone oświadczenia spadkodawcy stanowią niewątpliwie czynności *mortis causa*, co oznacza, że spadkodawca może swoje dyspozycje w każdej chwili odwołać.

Wspomnieć także należy o przewidzianej w art. 301 § 2 KC możliwości **28** umówienia się, że po śmierci uprawnionego **służebność mieszkania** przysługiwać będzie jego dzieciom, rodzicom i małżonkowi. W tym przypadku jednak, w braku stosownego postanowienia umowy, służebność mieszkania wygasa.

Również suma przypadająca uprawnionemu z tytułu **ubezpieczenia osobowego** **29** nie należy do spadku po ubezpieczonym (art. 831 § 3). Uprawnione do jej otrzymania są wyłącznie osoby wskazane w umowie lub w ogólnych warunkach ubezpieczenia (art. 831 § 1 i 2 i art. 832). Zastrzeżenie zawarte w umowie może być w każdym czasie odwołane przez ubezpieczonego (art. 831 § 1 zd. 2).

Ustanowienie zapisu windykacyjnego także prowadzi do wyłączenia przedmiotu zapisu ze spadku (por. art. 981¹ § 1; szerzej o zapisie windykacyjnym por. rozdz. VII, § 31.II).

Odrębnego zasygnalizowania (szczegółowe omówienie tej problematyki **30** nie jest możliwe w ramach podręcznika) wymaga sytuacja środków zgromadzonych na kontach emerytalnych. W obowiązującym stanie prawnym można wskazać trzy rodzaje takich kont, na których gromadzone są środki emerytalne: w ramach Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, w ramach funduszy emerytalnych, w ramach pracowniczych programów emerytalnych.

W odniesieniu do środków zgromadzonych w systemie ubezpieczeń społecznych, wyłączona jest możliwość dostępu osób trzecich do środków zewidencjonowanych na koncie ubezpieczonego; nie podlegają one także dziedziczeniu. Artykuł 25 ust. 2 ustawy z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 53 ze zm.) jednoznacznie stanowi, że kwota składek na koncie ubezpieczonego nie podlega

dziedziczeniu. Emeryt może jednak wskazać jedną lub kilka osób fizycznych (krąg tych osób określony został w art. 67 ustawy), na rzecz których zostanie po jego śmierci dokonana wypłata jednorazowego świadczenia pieniężnego („wypłata gwarantowana” – art. 25b ust. 1 i 2 ustawy). Dalsze szczegółowe uregulowania dotyczące tej wypłaty zawiera art. 25b ust. 3–8 ustawy.

Członek funduszu emerytalnego nie może rozporządzać środkami zgromadzonymi na swoim rachunku, jednak nie dotyczy to rozrządzeń na wypadek śmierci (art. 107 ustawy z 28.8.1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych, tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 105 ze zm.). Zgodnie z art. 82 tej ustawy, osoba składająca wniosek o przyjęcie do otwartego funduszu emerytalnego, jak również osoba będąca już członkiem takiego funduszu, może wskazać imiennie jedną lub więcej osób fizycznych, na których rzecz ma nastąpić, po jej śmierci, wypłata środków pozostałych po dokonaniu podziału uregulowanego w art. 131. W przypadku niewskazania takich osób, środki zgromadzone na rachunku członka funduszu wchodzi w skład spadku (art. 132 ust. 1 i art. 133 ust. 1).

Uczestnik pracowniczego programu emerytalnego zorganizowanego na podstawie przepisów ustawy z 20.4.2004 r. o pracowniczych programach emerytalnych (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 686) także może wskazać osoby uprawnione do odbioru zgromadzonych środków na wypadek jego śmierci (art. 48 ust. 1). W przypadku braku rozrządzenia na wypadek śmierci zgromadzone środki podlegają dziedziczeniu na zasadach ogólnych (art. 48 ust. 4).

(Pozaspadkowe przypadki sukcesji singularnej bardzo obszernie omawia *P. Księżak*, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2017, s. 52 i nast.).

§ 6. Prawa wchodzące w skład spadku

Literatura: *J. Gwiazdomorski*, Dziedziczność roszczenia z art. 446 § 3 KC?, NP 1972, Nr 6; *A. Kunicki*, Dziedziczenie posiadania, RPEiS 1961, z. 1; *J.S. Piątkowski*, Posiadanie jako przedmiot dziedziczenia, SPE 1969, t. III; *A. Stelmachowski*, Przesłanki i zakres dziedziczenia praw, [w:] *Prace z prawa prywatnego*, red. *Z. Banaszczyk*, Warszawa 2000, s. 302; *A. Szpunar*, Odszkodowanie na rzecz najbliższych członków rodziny zmarłego, PiP 1968, z. 11; *tenże*, Przejście roszczenia z art. 446 § 3 KC na spadkobierców uprawnionego, NP 1972, Nr 1; *S. Wójcik*, Czy posiadanie jest dziedziczne?, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, Kraków–Warszawa 1964.

I. Uwagi ogólne

- 31 Zgodnie z ogólną regułą wynikającą z art. 922 § 1 KC, w skład spadku wchodzi, co do zasady, prawa o charakterze majątkowym. Zasada ta dozna-

je wyjątków, o których była mowa w poprzednim paragrafie (por. *Nb. 13–30*). Na potrzeby niniejszego opracowania jest zbędne szczegółowe wyliczanie, które z praw majątkowych w obrębie poszczególnych działów prawa cywilnego przechodzą na spadkobierców uprawnionego. Chodzi przy tym zarówno o prawa podmiotowe o charakterze bezwzględnym i o charakterze względnym, jak i prawa kształtujące. Do tej ostatniej grupy zaliczyć należy prawo przyjęcia oferty przez spadkobierców adresata. Jednak, jak wskazał SN w uchw. z 21.11.1956 r. (IV CO 16/56, NP 1957, Nr 10, z glosą *A. Ohanowicza*; glosa *A. Woltera*, PiP 1957, z. 10), to, czy oferta, która doszła do adresata za jego życia, może być przyjęta przez jego spadkobierców, zależy od woli składającego ofertę, podlegającej ustaleniu z treści oferty. Orzeczenie to zachowało aktualność. W skład spadku wchodzi także prawo uchylenia się od zaspokojenia przedawnionego roszczenia (art. 117 § 2), które ma charakter prawa podmiotowego kształtującego.

II. Prawa rzeczowe

1. Podmiotowe prawa rzeczowe

W skład spadku wchodzi prawa rzeczowe. Chodzi tu przede wszystkim **32** o **własność** ruchomości i nieruchomości, użytkowanie wieczyste i związaną z tym prawem (por. art. 235) własność budynków i innych urządzeń oraz większość praw rzeczowych ograniczonych, a przede wszystkim spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu. W skład spadku wchodzi także **zastaw** i **hipoteka**, ale z uwagi na ich akcesoryjny charakter tylko łącznie z wierzytelnością, którą zabezpieczają. Jeżeli zatem np. zastawem zabezpieczona została wierzytelność ściśle związana z osobą wierzyciela, a więc wygasająca z chwilą jego śmierci, wygaśnie także zabezpieczający tę wierzytelność zastaw.

2. Posiadanie

Odrębnym problemem jest zagadnienie dziedziczenia posiadania. Przez **33** dłuższy czas zagadnienie to było sporne w doktrynie i judykaturze. Obecnie dominuje pogląd, zgodnie z którym posiadanie wchodzi w skład spadku. Trafnie jednak wskazuje się, że na spadkobierców przechodzą skutki prawne, jakie wynikały dla spadkodawcy z faktycznego wykonywania władztwa nad rzeczą. Samo posiadanie jako stan faktyczny nie może być przedmiotem dziedziczenia (zob. *W. Borysiak*, [w:] Kodeks cywilny. Komentarz, t. III – Spadki, (red.) *K. Osajda*, Warszawa 2017, uwagi *Nb. 261–269* do art. 922).

III. Prawa z zakresu zobowiązań

1. Zasada ogólna

- 34 Stosunki zobowiązaniowe, których podmiotem był spadkodawca, w zasadzie nie wygasają w chwili jego śmierci. Wynikające z nich prawa wchodzi w skład spadku (wyjątki omówione zostały w poprzednim paragrafie; por. *Nb.* 18–19). Zasada powyższa obowiązuje niezależnie od tego, jakie zdarzenie było źródłem zobowiązania. Odnosi się zatem zarówno do roszczeń odszkodowawczych (deliktowych i kontraktowych), jak do wierzytelności wynikających z umów, a także z bezpodstawnego wzbogacenia.

2. Roszczenia odszkodowawcze

- 35 W skład spadku wchodzi roszczenie o naprawienie szkody, także szkody spowodowanej uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia (art. 444 § 1), poza roszczeniami wynikającymi z art. 444 § 1 zd. 2 i § 2 KC (por. *Nb.* 20). Przechodzi natomiast na spadkobierców roszczenie z art. 446 § 3 KC jako majątkowe roszczenie odszkodowawcze (por. uchw. SN (7) z 26.10.1970 r., III PZP 22/70, OSNCP 1971, Nr 7–8, poz. 120).

3. Prawa wynikające z umów

- 36 Na spadkobierców przechodzą roszczenia wynikające z **umów** zawartych przez spadkodawcę. Przykładowo, jeżeli spadkodawca jako kupujący zawarł umowę sprzedaży, która nie została przed jego śmiercią wykonana, spadkobierca ma prawo domagać się wydania rzeczy i spełnienia innych świadczeń, o ile przewidywała je umowa.

W skład spadku wchodzi **uprawnienie darczyńcy** do odwołania wykonanej już darowizny. Prawo takie wchodzi w skład spadku, o ile istniało już po stronie darczyńcy, a więc o ile zdarzenia powodujące powstanie takiego uprawnienia miały miejsce przed śmiercią darczyńcy. Należy natomiast zwrócić uwagę na fakt, że w pewnym zakresie spadkobiercom darczyńcy służy własne prawo odwołania darowizny dokonanej przez ich poprzednika prawnego. Sytuację taką przewiduje art. 899 § 2 *in fine*.

IV. Ekspektatywa i inne sytuacje prawne

- 37 Rozważając kwestie dziedziczności poszczególnych praw, nie sposób pominąć problemu tzw. ekspektatyw. Zgodnie z określeniem zaproponowanym przez *K. Gandora* (Prawa podmiotowe tymczasowe (ekspektatywy), Ossoli-

neum 1968, s. 63 i nast.), ekspektatywa – czyli oczekiwanie prawne – jest prawem podmiotowym, którego zasadnicza funkcja polega na przygotowaniu i zabezpieczeniu nabycia prawa, umożliwiającego pełne i ostateczne zaspokojenie określonych potrzeb. Skutki prawne wynikające z oczekiwania prawnego są przy tym zawsze słabsze od skutków prawa podmiotowego, którego nabycie oczekiwania poprzedza. Nie podejmując dyskusji, w wysoce kontrowersyjnej kwestii, czy uzasadnione jest na gruncie prawa polskiego konstruowanie oczekiwania prawnego, należy przyjąć, że oczekiwanie takie, co do zasady, wchodzi w skład spadku. Nie będzie ono przechodziło na spadkobierców uprawnionego z tytułu ekspektatywy jedynie wówczas, gdy prawo podmiotowe, którego nabycie poprzedza oczekiwanie prawne, nie wchodziłoby w skład spadku.

Na spadkobierców przechodzą także sytuacje prawne. Pod tym określeniem rozumie się pewne stany faktyczne, z których wynikają lub mogą wynikać określone skutki prawne (zob. *W. Borysiak*, *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013, s. 142 i nast.). Chodzi m.in. o „wstąpienie” spadkobiercy w bieg terminu przedawnienia roszczenia czy terminu zawitego.

§ 7. Obowiązki wchodzące w skład spadku

I. Uwagi ogólne

Obok praw w skład spadku wchodzi także obowiązki majątkowe. Dla ich 38 określenia używa się pojęcia **dlugi spadkowe** lub **pasywa spadku**. Ich wielkość, a mówiąc bardziej precyzyjnie – relacja między aktywami i pasywami należącymi do spadku, decyduje o tym, czy spadkobierca uzyska realną ekonomiczną wartość w wyniku dziedziczenia. Obowiązki te można podzielić na trzy zasadnicze grupy. Pierwszą stanowią obowiązki, których podmiotem był spadkodawca. Do drugiej należą obowiązki, których podmiotem spadkodawca wprawdzie nie był, ale których źródłem są stosunki prawne z udziałem spadkodawcy. Trzecia grupa to obowiązki powstające w chwili otwarcia spadku lub później, związane z dziedziczeniem.

II. Obowiązki, których podmiotem był spadkodawca

1. Zasada ogólna

Obowiązki majątkowe, których podmiotem był spadkodawca z regu- 39 ły przechodzą na spadkobierców. Analogicznie jak prawa wchodzące w skład spadku muszą one odpowiadać kryteriom, o których była mowa, a więc muszą

mieć charakter majątkowy, nie mogą pozostawać w ścisłym związku z osobą spadkodawcy i nie mogą przechodzić na określone osoby, niezależnie od tego czy są one spadkobiercami. W odniesieniu do tej kategorii obowiązków nie jest możliwe szczegółowe wyliczenie tych, które wchodzi w skład spadku.

Przykładowo jedynie należy wskazać, że w obrębie obowiązków powstających w związku z unormowaniami Księgi pierwszej Kodeksu cywilnego, na spadkobierców przechodzi m.in. obowiązek złożenia oświadczenia woli w sferze podlegających dziedziczeniu stosunków majątkowych (art. 64), obowiązki wynikające z działania spadkodawcy jako rzekomego pełnomocnika (art. 103 § 3) czy z działania spadkodawcy niebędącego organem osoby prawnej w imieniu tej osoby (art. 39 § 1) albo też z działania w imieniu osoby prawnej nieistniejącej (art. 39 § 2).

2. Obowiązki prawnorzeczowe

- 40 W obrębie stosunków prawnorzeczowych obowiązki przechodzą na spadkobierców z uwagi na swój majątkowy charakter. Jednak obowiązki związane z prawem własności przechodzą na spadkobierców tylko wówczas, gdy przejdzie na nich prawo własności rzeczy. W szczególności chodzi o takie obowiązki, które mają charakter tzw. obligacji realnych, np. obowiązki współwłaścicieli (art. 200, 205, 207 i 208), obowiązki wynikające z przepisów prawa sąsiedzkiego (art. 144 i nast.) czy obowiązek przeniesienia własności gruntu – zabudowanego przez samoistnego posiadacza w warunkach określonych w art. 231 § 1 KC (por. szerzej *E. Skowrońska*, Odpowiedzialność spadkobierców za długi spadkowe, Warszawa 1984, s. 31 i nast.). Przedstawione stanowisko jest jednak kwestionowane. Większość doktryny wyraża pogląd, zgodnie z którym obowiązki te przechodzą na spadkobierców w trybie dziedziczenia (tak m.in. *Piątowski*, [w:] System, t. IV, s. 66 i nast.; *Gwiazdomorski*, Prawo, s. 39).

3. Zobowiązania

- 41 W obrębie stosunków zobowiązaniowych na spadkobierców przechodzą obowiązki powstające zarówno w wyniku zawarcia **umowy**, jak i na skutek **innych zdarzeń** (bezpodstawne wzbogacenie, wyrządzenie szkody czynem niedozwolonym), a także obowiązek naprawienia szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania.

4. Obowiązki prawnorodzinne

- 42 Obowiązki majątkowe wynikające ze **stosunków między małżonkami** oraz stosunków rodzinnych, co do zasady, przechodzą na spadkobierców zmarłego. Przykładowo w obrębie tej grupy wymienić można obowiązek rodziców

(art. 105 KRO) oraz opiekuna (art. 174 KRO) oddania majątku dziecka po ustaniu zarządu, a także obowiązek zwrotu nakładów i wydatków poczynionych w związku ze sprawowaniem opieki (art. 162 i 163 KRO), które przechodzą na spadkobierców dziecka lub podopiecznego. Obowiązek alimentacyjny, o czym była mowa (por. *Nb.* 24), gaśnie, ale przechodzi na spadkobierców zobowiązanego obowiązek zapłaty świadczeń alimentacyjnych, które stały się wymagalne za życia uprawnionego (por. uchw. SN z 15.7.1965 r., III CO 36/65, OSNCP 1966, Nr 3, poz. 37).

III. Obowiązki, które nie ciążyły na spadkodawcy

Spadkobiercy mogą stać się podmiotami pewnych obowiązków, które nie 43
ciężły na spadkodawcy. Chodzi o sytuacje, kiedy ze stosunku prawnego, którego podmiotem był spadkodawca, a który wygasł w chwili jego śmierci, wynikają określone obowiązki o charakterze majątkowym. Przykładowo wskazać można umowę ulegającą rozwiązaniu w chwili śmierci jednej ze stron, która została częściowo wykonana, a spełnione świadczenia mają ulec zwrotowi, albo też obowiązek zwrotu rzeczy, która pozostawała w użytkowaniu spadkodawcy. Trudno mówić w takich wypadkach o dziedziczeniu *sensu stricto*, gdyż nie mamy do czynienia z przejściem obowiązku (który wcześniej po prostu nie istniał) ze spadkodawcy na spadkobiercę. Jednak obowiązki takie niewątpliwie wchodzą w skład spadku, obciążając spadkobierców.

IV. Obowiązki związane z otwarciem spadku

1. Uwagi ogólne

Do długów spadkowych należą także obowiązki powstające w chwili 44
śmierci spadkodawcy lub nieco później, **związane z otwarciem spadku**. Wniosek taki uzasadnia brzmienie art. 922 § 3 KC. Przepis ten wymienia *expressis verbis* roszczenia o zachówek, zapisy zwykłe i polecenia, koszty pogrzebu i koszty postępowania spadkowego, a także inne obowiązki przewidziane w Księdze czwartej KC. Pod tym określeniem należy rozumieć obowiązek udostępnienia małżonkowi i innym osobom bliskim spadkodawcy korzystania z mieszkania i urządzenia domowego przez okres trzech miesięcy od otwarcia spadku (art. 923 § 1); obowiązek wydania małżonkowi spadkodawcy przedmiotów urządzenia domowego (art. 939); obowiązek dostarczenia dziadkom spadkodawcy środków utrzymania, jeżeli znajdują się oni w niedostatku i nie mogą otrzymać środków utrzymania od osób, na których ciąży

ustawowy obowiązek alimentacyjny (art. 938 i 966). Problematyka zachowku, zapisu zwykłego i polecenia zostanie omówiona w dalszych rozważaniach. W tym miejscu należy natomiast nieco uwagi poświęcić pozostałym z wymienionych obowiązków.

2. Koszty postępowania spadkowego

- 45 Do długów spadkowych należą tylko niektóre koszty postępowania spadkowego. Zgodnie z art. 520 KPC, koszty postępowania ponoszą sami uczestnicy. Do długów spadkowych należy więc zaliczyć tylko takie koszty, które nie obciążają spadkobierców jako uczestników postępowania, a także innych uczestników tego postępowania. W grę wejdą zatem w szczególności koszty zabezpieczenia spadku (art. 634 KPC), koszty ogłoszenia testamentu (art. 646–651 KPC) oraz przesłuchania świadków testamentu ustnego (art. 661–662 KPC), koszty ustanowienia wykonawcy testamentu i wydatki związane z jego działaniami, a także jego wynagrodzenie (art. 989 § 2 KC), koszty spisu inwentarza (art. 637 KPC) oraz koszty zarządu spadku nieobjętego (art. 666–668 KPC). Koszty te wchodzi w skład spadku, obciążając spadkobierców. Jeżeli spadkobierca obciążony takim obowiązkiem umrze, obowiązek taki przechodzi na jego następców prawnych.

3. Koszty pogrzebu oraz koszty związane z chorobą spadkodawcy

- 46 Jeśli chodzi o koszty pogrzebu, to ustawa precyzuje, że pogrzeb spadkodawcy ma odpowiadać zwyczajom przyjętym w danym środowisku. Wysokość wydatkowanych kwot nie jest uzależniona od stosunków majątkowych zmarłego. Do kosztów pogrzebu należą niewątpliwie takie wydatki jak koszt trumny, miejsca na grób, uroczystości pogrzebowych. Sporną kwestią jest, czy do omawianych kosztów należy także koszt nagrobka (por. w szczególności *A. Szpunar*, Odszkodowanie w razie śmierci osoby bliskiej, Warszawa 1973, s. 181; *K. Kruczałak*, Czy koszty pogrzebu w rozumieniu art. 446 § 1 KC obejmują wystawienie nagrobka, *Pal.* 1973, Nr 7–8; wyr. SN z 7.3.1969 r., II PR 641/68, OSNC 1970, Nr 2, poz. 33 z glosami *Z. Radwańskiego* i *J. Gwiazdomorskiego*, OSPiKA 1971, Nr 7–8, poz. 140; wyr. SN z 3.6.1980 r., II CR 148/80, OSNC 1981, Nr 2–3, poz. 29). Wydaje się, że o zaliczeniu wydatków na nagrobek do kosztów pogrzebu powinien decydować sąd, biorąc pod uwagę przyjęte i stosowane w danym środowisku zwyczaje oraz przeciętną wysokość kwot wydatkowanych na ten cel.

Długami spadkowymi są także koszty związane z **ostatnią chorobą spadkodawcy**, takie jak koszty sprawowania opieki nad chorym, utrzymania go,